

Onko ihminen hyvä vai paha?

Rutger C. Bregman: *Hyvän historia. Ihmiskunta uudessa valossa*. Atena Kustannus Oy 2020.

Ylistetty hollantilainen historioitsija ja kirjailija Rutger C. Bregman haluaa murskata vallalla olevan käsityksen siitä, että ihminen olisi luonnostaan paha. Hänen väitteensä on, että ihminen on hyvä, ystävällinen ja suhtautuu suopeasti toisiin ihmisiin.

Bregmanin huimassa tarinassa *Homo sapiens* näyttäytyy kesytettyinä apinana. Hän on *Homo puppy*. Ystävälliset ihmiset ovat selviytyjiä. Neandertalinihmisellä oli suuremmat aivot kuin nykyihmisellä. Hän oli kuitenkin vähemmän sosiaalinen, ja siksi hän hävisi muiden aikoinaan eläneiden neljän ihmislajien tavoin maailmasta. Ihmisen evoluutio tuotti version, jolle yhteistyö toisten ihmisten kanssa on tärkeämpää kuin kilpailu ja taistelu.

Sitten ihminen pilasi asiat. Metsästäjä-keräilijä kehitti maatalouden, tuli yksityisomistus, tulivat hallitsijat, vallankäyttö ja sodat. Vasta valistuksen aika toi ihmisille uuden mahdollisuuden. Ihmisellä on järki, mutta järki ei enää voittanut. Oli tapahtunut jo liikaa.

Oikea ihmiskuva on empiirinen kysymys

Bregman tukeutuu useiden tieteiden alojen tutkimustuloksiin: antropologia, arkeologia, sosiaalipsykologia, psykologia ja historia. Hänen kritiikkinsä kohdistuu kuitenkin murskaavana juuri näiden alojen aikaisempien tutkijoi-

den tuloksiin ja niiden tulkintaan. Hän löytää raskaita virheitä johtavien tutkijoiden tuloksista: etenkin Steven Pinker, Jared Diamond, Richard Dawkins ja useat johtavat psykologit saavat kyytiä. Bregmanin sanoma on, että he kaikki ovat olleet väärässä ja että hän on oikeassa. Pääsiäissaarten tutkimusten virheet paljastuvat! Psykologiset kokeet saavat kyytiä. Murskatuomion saa William Goldingin fiktiivinen kirja *Kärpästen herra* ja sen edustama raadollinen ihmiskäsitys.

Bergman syyttää tunnettuja psykologeja kokeellisten tutkimustensa manipuloinnista ja tiedemaailman harhaan johtamisesta. Bregmanin väitteet ovat rajuja, vaikkakin uskottavasti raportoitu. Ne eivät tee hyvää tieteen maineelle, jos hän on oikeassa.

Keskuudessamme ei enää elä monia täysin muulle ihmiskunnalle ulkopuolisia metsästäjä-keräilijäyhteisöjä. Bregman kuitenkin pysyy tulkitsemaan luonnonkansojen luonnetta ja elämää. Onneksi niistä on tietoa ja jopa tutkimusta. Yleisvaikutelma on kirkas: luonnonkansat ovat olleet hyväsydämisiiä, vieraanvaraisia, keskenään tasa-arvoisia, vähäsotaisia ja yhteistyökykyisiä. Vasta eurooppalainen sivistys teki heille hirveitä.

Bregman kiteyttää eriävät käsitykset ihmisyydestä Thomas Hobbesin ja Jean-Jacques Rousseauin näkemysten väliseksi kamppailuksi. Siinä missä Hobbes näki ihmisyyhteisön kaikkien sotana kaikkia vastaan, Rousseaulle ihminen on luonnostaan hyvä. Bregmanilla on selvä kallistuma Rousseauin suuntaan.

Vauvatutkimus näytti ensin suosivan ajatusta, että vauvat tietävät, mitä on hyvä ja paha ja että ne suosivat hyvää. Puolitoistavuotiaat lapset haluavat ilomielin auttaa toisiaan. Lapset voidaan kuitenkin myös usuttaa toisiaan vastaan.

Oksitosiinihormoni on hyvä veto. Se onkin kirjan ainoa biologinen kytkentä. Kun oksitosiinihormoni on roolinsa ystävytydessä ja rak-

kaudessa, sillä on kaksoisroolinsa: se voi myös tehdä meistä epäluuloisia vieraita kohtaan. Tämä on Bregmanille vaikea myöntää. Bregman kysyykin: voiko siis ystävällisyys, jolla *Homo puppy* valloitti maailman, toimia myös kasvualueena pahimmille rikoksillemme? Kysymys on tosi hyvä.

Miksi hyvät tekevät pahaa?

”Miksi *Homo puppy* kykenee nykyään mitä julmimpiin tekoihin”, Bregman kysyy ja jatkaa, että luonnossamme on oltava jotakin, mikä reagoi kohtalokkaalla tavalla moderniin, ”sivistyneeseen” maailmaan. Jokin taipumus, joka ei vuosituhansiin juurikaan aiheuttanut ongelmia, mutta johon nyt liittyy varjopuolia.

Bregmania tämä kysymys vaijaa. Pahan teon ymmärrämme (se vahingoittaa toista), mutta mikä on hänen kysymyksessään esiintyvä ”hyvä ihminen”. Mielestäni Bergman jättää kirjassaan tämän oleellisen asian vastausta vaille.

Valta turmelee

Bregmanin mukaan johtajiksi nousevat kaikkein ystävällisimmät ja empaattisimmat ihmiset. Bregman esittää oleellisen kysymyksen: mikä vaikutus vallalla on, kun valta on hankittu? Vaikka Bregmanilla ei ole johtajista hyvää sanottavaa, eikö tässä yhteydessä olisi ollut paikallaan käsitellä ihmiskunnan tunnetuimmat rikolliset ihmisyyden kannalta: Tsingis-kaani, Adolf Hitler, Josif Stalin, Mao Zedong, Pol Pot, Ho Tsi Minh, Idi Amin? He kaikki ovat olleet armottomia myös omien kansalaistensa tappajia. Bregman ei tätä kysymystä käsittele. Sen sijaan hän kirjoittaa jopa kauniisti terroristien keskinäisestä veljeydestä.

Jääkauden jälkeen 10 000 vuotta sitten maailma muuttui

Miten hyvästä ihmisestä tuli pahis? Bregmanin historian tulkinnan mukaan pahoja asioita ihmiskunnalle olivat maatalouden syntyminen ja siihen liittyvän yksityisomaisuuden tuleminen. Hän asettuu

Rousseauin romanttisen tulkinnan kannalle: maatalous oli katastrofi. Viimeinen paha niitti oli valtion keksiminen. Barbaariaika oli ihmiskunnalle hieno kokemus. Koko sivistyksen aika on ollut tuhoava.

Noin 10 000 vuotta sitten asiat menivät pieleen, kun ihmisen asettui aloilleen ja keksi yksityisomaisuuden. Väestön määrän kasvaessa rakennettiin ensimmäiset sotilaalliset linnoitukset. Sotia ei ole aina ollut, ne aloitettiin Bregmanin mukaan yksityisomaisuuden suojelemiseksi. Rousseau oli ”realisti”. Kun ihminen tarvitsi ylimmän valvojan, keksittiin jumalat. ”Yksityisomaisuus lopetti vapauden, tasa-arvon ja veljeyden aikakauden”, kirjoittaa Bregman.

Keskiajalla jopa 12 prosenttia Euroopan ja Aasian väestöstä koki väkivaltaisen kuoleman. Miten tämä tieto sopii yhteen Bregmanin viestin kanssa siitä, että ihminen on luontojaan hyvä? Kun viimeisen sadan vuoden aikana luku on ollut maailmanlaajuisesti vain 1,3 prosenttia, onko ihminen tullut Bregmanin linjalle? Ei tässä ajassa.

Valistuksen erehdys

Hobbesin ja Rousseauin näkemysten välinen ristiriita siivittää Bregmanin ajattelua läpi kirjan. Bregmanin mukaan suurimman ajan historiaamme ihminen eli tasa-arvoisessa maailmassa. Luonnonkansat ovat aina toivottaneet läntiset valloittajat tervetulleeksi rannalleen ja mailleen.

Entä inkakansojen 13 peräkkäistä kuningashallitsijaa? Bregman ei heitä mainitse, mutta he orjuuttivat omaa kansaansa pitäen sitä pakkotyössä maataloudessa ja kaivoksilla valtakaudellaan vuosina 1100–1500. Eurooppalainen sivistys ei ollut koulunut heitä paikoiksi.

Sivistyksen ammunkoitto ja väestön kasvu paljastivat *Homo puppy* ikävimmän puolen. Ystävällisyys ja muukalaisvihamielisyys ovatkin huolestuttavan lähellä toisiaan. Olemme eläin, joka on tempaistu luonnollisesta ympäristöstään. Pyrimme nyt Bregmanin

tulkinnan mukaan elämään suurimman virheemme kanssa. Yritämme torjua sivistyksen kirouksen. Se näytti hetken onnistuvan, kun koitti valistuksen aika.

Valistuksen aikaan oppineet uskoivat, että ihminen toki ajaa omaa etuaan, mutta meillä on järki. Voimme kehittää instituutiot, jotka ottaisivat synnynnäisen egoisimmme huomioon. Adam Smithin leipurivertaus kertoo, kuinka käännämme ihmisen huonot ominaisuudet hyvään tarkoitukseen. Isä-Jumalan valvontatehtävän otti hoitaakseen valtio. Vallan jakaminen ja toistemme valvonta olivat mahdollisia instituutioiden avulla.

Bregman joutuu silti myöntämään, että valistus on ollut lajillemme valtaisa menestys. Kapitalismi, demokratia, oikeusvaltio ja hallintokoneisto ovat parantaneet elämäämme monella tavalla. Maa-ilmalla on rikkaampi, turvallisempi ja terveempi kuin koskaan.

Bregman antaa vaikutelman, että Rousseautä lukuun ottamatta kaikki muut ajattelijat ja johtavat tutkijat ovat olleet väärässä. Ratkaisevaksi jää kysymys, kuinka hyvin Bregman onnistuu tieteellisen tutkimuksen avulla dokumentoimaan näkemyksensä ihmisen hyvydestä.

Bregman ei tunne biologista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta

Elämän tavoite kullakin lajilla on elämän jatkuminen. Evoluutio tuottaa aina uusia keinoja palvela tätä päämäärää. Bregman tukeutuu evoluutiomekanismiin, mutta rajallisesti. Hän tarkastelee ihmisen hyvyttä biologian näkökulmasta pinnallisesti. Vauvatutkimukset ja oksitosiinihormonin merkitys ihmisessä (ja eräissä eläimissä) ovat ainoat yhteydet biologiaan samoin kuin Dawkin sin arvostelu. Hänestä Bregman kirjoittaa lyhyesti: "Dawkins perui puheensa luonnollisesta itsekyydestämme, käytännössä yksikään biologi ei enää usko siihen." Tämä olisi vaatinut täsmennystä.

Dawkins toki oli lanseerannut metaforansa "itsekkäästä geenistä". Biologit ovat toki pitkään tunnustaneet, että "itsekkäälle geenille" paras selviytymisstrategia on yhteistyöhön sitoutuminen.

Elämä on kilpailua eivätkä kilpailijoina ole hyvät ja pahat, vaan yksilöt, jotka haluavat taata itsensä ja lajinsa säilymisen. Jos jääkarhu tappaa ja syö turistin Huippuvuorilla, se ei tee sitä pahuuttaan, vaan saadakseen ravintoa itselleen ja pennuilleen. Ihmisen väitetty hyvyys tai pahuus on geneihin kirjoitettu. Itsekkäälle geenille on hyvä strategia toimia yhteistyössä. On myös todettu täysin altruistista käyttäytymistä, koska sellainen on ilmeisesti palvellut eloonjäämistä. Jos ei itse saa vastapalvelusta, omat lapset voivat sen aikanaan saada! On silti totta, että täysin pahoja ihmisiä on olemassa. On psykopaatteja ja sadisteja, jotka nauttivat toisen kivusta.

Ajatus siitä, että ihmiselle on kehittynyt kyky toimia hyvin toisia ihmisiä kohtaan, on ikivanha. Yhteiskunta- ja taloustieteellisessä tutkimuksessa ihmisen altruismia on tutkittu pitkään. Biologian puolella William Hamilton johti täsmällisen ehdon sille, miten sukulaisuus tuottaa altruistista käyttäytymistä. Biologit myös kehittivät vastavuoroisen altruismin käsitteen. Se on lähellä sitä ideaa, joka Smithillä oli ihmisten lähisuhteista ja jonka sittemmin on hienosti osoittanut oikeaksi kokeellisen tutkimuksen nobelisti, taloustieteilijä Vernon Smith. Sen mukaan lähisuhteissa tapahtuva vaihdanta perustuu vastavuoroisuuteen, lahjojen vaihdantaan ja toisten auttamiseen. Markkinoiden kautta tapahtuva vaihdanta puolestaan perustuu ihmisten erikoistumisen, siis työnjakoon ja selittää vaurastumisen logiikan. Ihminen on sekä muut ihmiset huomioon ottava että itsekeskeinen, mutta eri yhteyksissä. Hänellä on kyky ilmaista sympatiaa ja empatiaa lähisuhteissaan. Samalla meillä on siis tarjolla selitys sille, miksi yhteistoiminta ja kilpailu ovat saman-

aikaisesti läsnä ihmisen maailmassa! Ne toimivat tyystin eri "lakien" mukaisesti.

Jos rakkaushormoni oksitosiini tekee meistä kilttejä, mutta vahvistaa meissä vastenmielisyyttä vieraita kohtaan, on Hobbesin ajattelussa perää. Samalla, kun on totta, että yhteistyö on ihmiselle oleellista, se on sitä monille muillekin eläimille. Sitä paitsi yhteistyö on vain kilpailun muoto elämän pelissä, ei kilpailun korvaaja. Tässä Bregman saa ansaitusti siipeensä. Kilpailu ei ole kadonnut. Eikä elämän tarkoitus muuttunut maatalouden ja yksityisomistuksen myötä.

Bregman on sillä kannalla, että taloustieteen *Homo economicus* on virheellinen ihmiskuva. Hän on siinä oikeassa. Tosin hän ei sitä tiedä, että taloustieteilijät sen tietävät ja ovat ottaneet omasta aloitteestaan useita askeleita siitä eteenpäin. Simpanssin tarjoaminen esimerkiksi *Homo economicuksesta* on hankala esimerkki, koska simpanssi on ihmisen ohella ainoa laji, joka pystyy vastavuoroiseen käyttäytymiseen.

Bregman ei tunne yhteiskunta- ja taloustieteellistä ihmistutkimusta. Hän ei viittaa niihin kokeellisiin tutkimuksiin, joissa on paljon tutkittu ihmisen altruistisen käyttäytymisen kysymystä. Niiden mukaan ihmiset pystyvät hyvään, mutta saadaan myös käsitys siitä, missä kulkee hyvän tekemisen raja. Tämä tutkimustraditio tukee Bregmanin teoriaa, mutta Bregman jättää rajan epämääräiseksi.

Ohiampujat

Aika pitkälle menee Bregmanin ajatus, että sotilaat ovat itse asiassa hyviä ihmisiä. Hän kirjaa dokumentteja, joiden mukaan sotilaat eivät halua ampua vihollista tai ampuvat tahallaan ohitse. Bergman ei kirjoita mitään sisällissodista. Yleinen käsitys on, että ne ovat raakoja. On hyvä tieteellinen kysymys, miksi näin on. Mikä teoria ihmisestä tämän selittäisi? Entä ISIS ja teloitusvideot?

Saksan sotaväki jatkoi toises-

sa maailmansodassa taistelua, vaikka tappio oli selvä. Bregmanin mukaan perusteena olivat aseveruus ja sotilaiden väliset ystävyyssuhteet. Siis ihmisessä Bregmanin mukaan piilevä hyvä. Minulla on vaihtoehtoinen taloustieteellinen selitys: kaverista ja hänen elämästään huolen pitäminen oli paras henkivakuutus, minkä so-tilas voi juoksuhaudassa saada! Minulle motiivi näyttää itsekäältä, ei oksitosiiniin perustuvas- ta ihmisen hyvydestä.

Suurimmat pettymyksen aiheet

Bregman ei tee eroa sen välillä, onko kyse siitä, että ihminen on hyvä tai paha vai tekekö hän vain hyviä ja pahoja asioita. Hyväkin ihminen voi jopa syyllistyä murhaan. Hän tosin myöntää, että hyvätkin ihmiset tekevät hirveitä asioita ja muuttuvat hirviöiksi. ”Ihminen ei sittenkään ole ollut aina enke- li.” On totta, että useimmat ihmiset ovat kunnollisia. Käsite on kuitenkin kovin epätieteellinen.

Ihmistä ei voi erottaa muista eläimistä. Ei niidenkään tapaukses- sa kysyä, ovatko ne hyviä vai pahoja. Bergman käsittelee niukalti ihmisen ja muun luomakunnan yhteyttä. Käyvätkö eläimet sotia? Totisesti käyvät. Ne sotivat ravinnon tai seksin puolesta.

Johtopäätöksiä

Onko ihminen hyvä vai paha? Nyt pitäisi olla selvää, että kysymys on väärin asetettu. Ihminen ei ole kumpaakaan. On ihmisiä, jotka tekevät hyviä tekoja. Ja on ihmisiä, jotka tekevät pahoja tekoja. Kaikki pystyvät tekemään molempia – paitsi psykopaatit ja sadistit, jotka tekevät vain pahoja tekoja.

Evoluutiobiologisesti on vaikea perustella kantaa, että olisi hyviä ja pahoja ihmisiä. Maailmassa ei ollut pahaa ennen ihmistä. Raakalaismaineensa petoeläin ei ollut paha. Sen oli huolehdyttävä jälkeläisistään niillä keinoilla, jotka sillä oli käytettävissään. Tämän mukaan pahaa ei ole ihmisessäkään. Evoluutiobiologian mukaan kaikessa elämässä perusvoimana on

geneettistä alkuperää oleva itse- käs tavoite selviytyä ja monistua. Tahtotila näyttäytyy luonnossa valitsevana kilpailuna.

Geneettinen näkemys ihmisen itsekkyydestä ei sulje pois sitä, että ihmisillä on kyky ja halu vapaaehtoisesti auttaa toisiaan, jopa ventovieraita. Lääkärit ilman rajoja -järjestö on hyvä esimerkki. Hyväntekijöitä on aidosti olemassa. Ihmisellä on myös kyky rankaista pahantekijöitä, vaikka siitä aiheutuu heille itselleen ongelmia. Lupa- paita samarialaisia ei pitäisi olla olemassa, mutta heitä kuitenkin on. Elämä ja kokeelliset tutkimukset vahvistavat tämän.

Entä moderneissa suurissa yhteisöissä, joissa ihmiset eivät tunne toisiaan? Yksi selitys alt- ruismin säilymiselle moderneis- sa yhteisöissä perustuu ajatuk- seen geneettisen ja kulttuurisen evoluution yhteisvaikutuksesta. Yhteistyössä rakennetut instituutiot palvelivat sitä tarkoitusta, että yhteistyökykyisimmät yhteisöt pär- jäävät elämän pelissä muita pa- remmin.

Geneettistä perua oleva kil- pailu ei tarkoita sitä, että täydelli- sen itsekäs toiminta olisi järkevin strategiaalinta, päinvastoin. It- sekkäillä ihmisillä on kyky hyväntahtoiseen, altruistiseen käyttäyty- miseen, toisen auttamiseen jopa ilman odotusta vastapalvelukses- ta. Tässä auttavat yhteisöjen sisäl- lä määräytyvät sosiaaliset normit ja arvotasapaino osana ryhmän kirjoittamatonta sosiaalista sopi- musta. Hyvyys dominoi. Valitet- tavasti sen vakaudesta ei voi olla mitään takeita. Yksi elämän lain- alaisuuksia onkin opportunisti. Kun kynnys siihen ylittyy, itsekkyy- den voima voi saada otteen ja yh- teisö voi ajautua huonoon tasa- painoon.

Evoluution kannalta hyvä ja paha ovat siis vain sanoja. Niillä on kuitenkin meille merkitystä. So- siaalisen oikeudenmukaisuuden evoluutio koskee vähemmässä määrin taistelua hyvien ja pahojen ihmisten välillä mutta suuremmas- sa määrin hyvän ja pahan välis-

tä taistelua kunkin ihmisen sisällä. Koska meillä on tunne-elämäm- me, tunnistamme pahuuden, kos- ka pystymme hyvään. Tässä tun- nistustehtävässä meitä auttaa ”omantunnon” käsite.

Suurin taistelu hyvän ja pahan välillä käydään kunkin ihmisen si- sällä. Robert Louis Stevensonin kirja *Strage Case of Dr Jekyll and Mr Hyde* vuodelta 1886 kuvasi tätä taistelua. Meissä kaikissa asu- vat sen mukaan vastakkaiset luon- teet samassa persoonassa. Hänen vaimonsa kerrotaan heittäneen kirjan alkuperäisen käsikirjoituk- sen tuleen. Rikollisten ja murha- miesten kuvia katsellessa voit saa- da oivalluksen: tuokin ihminen oli alussa jonkun äidin ja isän suloi- nen vauva. Mitä hänelle tai hä- nen elämässään sittemmin tapah- tui, että hänestä tuli murhamies? Ei kukaan lapsena suunnitellut it- selleen rikollisen uraa ainakaan vakavissaan. Nobelisti George Akerlofin mielestä vanhempien kannattaa pyrkiä kasvattamaan lapsistaan ”hyviä ihmisiä”, vaikka opportunistilla voisi olla korkea tuottoaste. Odotukset eivät kaikki- en kohdalla kuitenkaan täyty. On vaikeaa arvioida, onko vastuu yksilöllä vai niillä oloilla, mihin ihmi- nen joutui.

Bregmanin kirjan luettuaan ih- minen ajattelee eri tavalla. Hän ryhtyy tunnistamaan hyvän ja pa- han kysymyksiä, vaikka itse ei olisi parempi ihminen. Hän katsoo tai- detta, elokuvia ja näytelmiä eri ta- valla kuin ennen. Bregman on teh- nyt suuren vaikutuksen, oli hän oikeassa tai väärässä. Varmasti jokainen toivoo, että hän olisi oi- keassa, vaikka ei voikaan olla siitä täysin vakuuttunut.

VESA KANNIAINEN

Kirjoittaja on kansantaloustieteen eme- ritusprofessori, sotatieteiden tohtori ja kauppatieteiden tohtori.